

временного гражданского права: сб. ст. / отв. ред. В. Н. Литовкин, В. А. Рахмилович. – М., 2000.

14. Одилокриев Х.Т., Якубов Ш.У. Миллий ҳуқуқ тизими ва ҳуқуқий қадриятлар. – Т., 2011.

15. Перетерский И.С., Крылов С.Б. Международное частное право. – М., 1959.

16. Поляков А.В. Общая теория права: курс лекций. – СПб., 2001.

17. Таджиханов Б.У. Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимида демократик ислохотлар. – Т., 2005.

18. Теория государства и права. Под ред. А.С.Пиголкина. – М., 2005.

19. Федосеева Г.Ю. Международное частное право: Учебник. – М., 1999.

20. Ҳайитбоев Ф. Ўзбекистон миллий ҳуқуқ тизимининг шаклланиши. – Т., 2006.

21. Якушев В.С. О понятии правового института // Правоведение. 1970. - № 6.

О.Т.Ҳазратқулов
ТДЮУ “Халқаро тижорат (хусусий) ҳуқуқи”
кафедраси доценти, ю.ф.н.

ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ҲУҚУҚНИ ТАНЛАШ ВА КОЛЛИЗИОН БОҒЛОВЧИЛАРНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Мамлакатимизнинг барқарор ривожланиш йўлида амалга оширилаётган ислохотлар доирасида суд-ҳуқуқ соҳасини янада эркинлаштириш бугунги кунда алоҳида ўринга эга. Мазкур жараён ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамиятини қуриш мақсади билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ривожланиб бораётган замон талаблари шуни тақозо этмоқда.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек, “Жаҳон миқёсида глобаллашув ва рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришлар жараёнида эгаллаб турган ўрнимизни ҳолисона ва танқидий баҳолашимиз, тобора кучайиб бораётган ҳаёт талабларига жавоб беришимиз, кечаётган давр билан ҳамқадам бўлишимиз шарт”¹.

Ўз тараққиёт йўлимизнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш борасида ҳар бир ҳуқуқ соҳасига нисбатан бўлгани каби халқаро хусусий ҳуқуққа ҳам эътибор кучайди. Буни биринчи навбатда мазкур ҳуқуқ соҳасини чуқур ўрганишга эҳтиёж туғилганлиги билан изоҳлаш мумкин. Бундай эҳтиёж эса мустақилликдан сўнг чет эл элементи билан мураккаблашган мулкӣ, оилавий, меҳнат ва бошқа тадбиркорлик муносабатларнинг ривожланиб бораётгани билан боғлиқ.

Халқаро хусусий ҳуқуқнинг ривожланиши халқаро ҳамкорлик асосида амалга ошади ва амалий ҳаракатларни талаб этади. Мамлакатимизда халқаро хусусий ҳуқуқ доирасида ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг ривожланиши учун олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар айнан шу мақсадга йўналтирилганлигини таъкидлаш мумкин.

Чет эл элементи билан мураккаблашган халқаро хусусий муносабатларнинг тартибга солиниши, турли давлатлар халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларининг ўзаро мувофиқ тарзда қўлланилиши халқаро хусусий ҳуқуқ назарий қоидаларининг батафсил ишлаб чиқилиши билан бевосита боғлиқ.

Халқаро хусусий ҳуқуққа оид адабиётларда “ҳуқуқ коллизияси” тушунчаси халқаро хусусий ҳуқуқнинг энг муҳим масалаларидан бири сифатида эътироф этилади. Умумий ҳолатда ҳуқуқ коллизияси айнаи бир масалага тааллуқли бўлган турли ҳуқуқ нормалари ўртасидаги зиддиятларни, қўлланиши кўзда тутилган ҳуқуқ мазмунининг фарқи ва нормаларнинг ўзаро тўқнашувини англатади.

Юридик зиддиятлар ва қонунчилик коллизиялари нафақат халқаро хусусий ҳуқуқ соҳасида, балки давлат ва ҳуқуқ назариясида ҳам тадқиқот объекти сифатида атрофлича ўрганилмоқда. Хусусан, давлат ва ҳуқуқ назариясида ҳам ўз ечимини топмай қолаётган

¹Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / – Тошкент.: “Ўзбекистон”, 2010. 6-б.

муаммолар ҳамда камчиликларнинг кўлами “юридик коллизия” ва юридик конфликт” категориялари маъно-мазмунини илмий таҳлил этиш заруриятини келтириб чиқариётганлиги, қонун ҳужжатларида “коллизия нормалар”, “келишмовчиликларни бартараф этиш процедуралари” каби ҳуқуқий институтларнинг бўлаётганлиги ҳам мазкур воқеликлар хусусида илмий тадқиқотлар олиб бориш лозимлигини долзарб вазифа қилиб қўйганлигини, таъкидланмоқда¹.

Чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларнинг у ёки бу соҳалари доирасида “коллизия” вазият келиб чиқади. Коллизия – латинча “collisio” сўзидан олинган бўлиб, “тўқнашиш” ёки “тўқнашувчи иш” маъносини англатади². Ҳуқуқий адабиётларда мазкур атама шартли характерга эга эканлиги, аслида қонунлар коллизияси, яъни улар ўртасида қўлланиши зарур бўлган қонидани танлаш ҳақида гап юритилади.

Халқаро хусусий ҳуқуқ назариясида мазкур атаманинг мазмуни тўғрисидаги масала кўп маротаба таҳлил объекти сифатида кун тартибига қўйилган ва таҳлил этилган. Жумладан, тадқиқотчиларнинг фикрича “Қонунлар коллизияси ёки тўқнашув фақат соф техник ҳамда шартли аҳамиятга эгадир. Қонунлар коллизияси қонунлари “тўқнашаётган” давлатларнинг органлари ўртасида музокаралар йўли билан ҳал этилиши мумкин бўлган халқаро-ҳуқуқий тусдаги “тўқнашув” ҳисобланмайди. ...Қонунлар коллизияси давлат органлари олдида юзага келади ва улар бир ёки бир нечта қонунчиликларни қўллаш имконияти билан боғлиқ масалани ҳал қилишлари талаб этилади”³.

Замонавий халқаро хусусий ҳуқуқдаги “коллизия” тушунчаси халқаро хусусий ҳуқуқнинг миллий табиати билан белгиланиши барчага бирдек аёндыр. Коллизия боғловчиларни бирхиллаштириш ва уйғунлаштириш борасида жиддий ютуқларга эришилганига қарамай, коллизия нормаларнинг барча давлатлар учун мажбурий ҳисобланган ягона тизими ҳанузгача мавжуд эмас. Биз “ҳуқуқ коллизияси” атамасининг халқаро хусусий ҳуқуққа доир илмий адабиётларда қабул қилинган қуйидаги таърифидан келиб чиқамиз. Яъни, “ҳуқуқ коллизияси” – бу мазкур муносабатга икки ёки ундан ортиқ давлат хусусий ҳуқуқини қўллашнинг чет элементи билан мураккаблашган хусусий ҳуқуқий муносабат хусусияти билан белгиланадиган, турли натижаларга ва юзга келувчи масалаларнинг турлича ечимларига олиб келиши мумкин бўлган объектив имкониятидир⁴. Қайд этиш лозимки, коллизиялар халқаро ҳуқуқдан бошқа ҳуқуқ соҳаларида ҳам учрайди, бироқ бунда улар, илмий адабиётларда таъкидланганидек, давлат ички ҳуқуқдаги коллизиялардан бутунлай фарқ қилади⁵. Одатда ички муносабатларни тартибга солишда миллий қонунчиликдаги айрим нормалар тўқнашса, халқаро хусусий ҳуқуқда эса миллий ҳуқуқий тизимлар

тўқнашуви юз беради. Фикримизча, тегишли муносабатларни тартибга солиш жараёнида миллий ҳамда халқаро хусусий ҳуқуқ коллизия нормаларининг амал қилиш хусусияти намоён бўлади. Чунки, миллий ҳуқуқ нормалари чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларни тартибга солиш имкониятига эга эмас. Бундан ташқари ўзи мансуб бўлган ҳуқуқ тизими таркибидаги ҳуқуқ нормаси қўйилган саволга тўлиқ жавоб бера олмайди.

Халқаро хусусий ҳуқуқдаги коллизияларнинг ечими улар ўртасидаги келишув йўқлиги билан эмас, балки ушбу ҳуқуқий тизимда етарли коллизия боғловчиларнинг мавжудлиги ва уларнинг ўзаро алоқаси зарурати билан белгиланади. Х.Рахмонқуловнинг ёзишича, “суд ёки бошқа орган томонидан турли давлатлар қонунларини ўрганиш, изоҳлаш ва қиёслаш йўли билан чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатга нисбатан тегишли ҳуқуқ нормасини қўллаш тўғрисидаги масаланинг ҳал қилиниши, халқаро мулкӣ ва шахсий муносабатни тўғри тартибга солиш учун муҳим аҳамиятга эга...коллизия нормалар бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларига нисбатан иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Лекин, улар халқаро хусусий ҳуқуқнинг мазмунини ташкил қилади ва моддий-ҳуқуқ соҳаларидаги тўқнашувларни бартараф қилишда асосий вазифани бажаради”⁶.

Шу ўринда халқаро хусусий ҳуқуқдаги коллизиялар ва ички қонунчиликдаги коллизиялар уларни бартараф этиш усулларига кўра ҳам бир-биридан бутунлай фарқ қилишини таъкидлаб ўтиш лозим. Халқаро хусусий ҳуқуқда тарихан унинг асосини ташкил этган коллизия боғловчилар “ҳуқуқ коллизияси” муаммосини ечимини топишга қаратилган. Ҳозирги вақтда халқаро хусусий ҳуқуқда коллизия норма тушунчаси нисбатан барқарор тушунча ҳисобланади. Миллий халқаро хусусий ҳуқуқ фанида коллизия норма тушунчасининг қуйидаги таърифи кенг эътироф этилган: коллизия норма – бу чет эл элементи билан мураккаблашган хусусий-ҳуқуқий муносабатга нисбатан қайси давлат ҳуқуқи қўлланилиши лозимлигини белгилаб берувчи ҳуқуқ нормасидир.

Коллизия нормаларга оид юридик адабиётларда мазкур масала юзасидан билдирилган бир неча нуқтаи назарлар ҳам илгари сурилган. Жумладан, М.Н.Кузнецовнинг фикрича, “ҳозирги замон халқаро хусусий ҳуқуқий муносабатларининг мазмуни ва уларни тартибга солиш манбалари коллизия норма тушунчаси яратилган даврга қараганда сезиларли ўзгаришга учраган. Аксарият ҳолларда коллизия норма мавжуд масалани ечимини ҳал этишни давлатнинг ички ҳуқуқий тизимига ҳавола қилади. Бироқ, халқаро хусусий ҳуқуқ айрим институтлари, хусусан интеллектуал фаолият натижаларини муҳофаза қилиш институтининг ривожланиши ҳозирги вақтга келиб амалиётни сезиларли даражада бойитди. Коллизия нормани мазкур ҳуқуқий муносабатга нисбатан қайси мамлакат ҳуқуқи ёки қайси халқаро битим қўлланилиши лозимлигини кўрсатувчи (миллий ёки халқаро) ҳуқуқ нормаси сифатида таърифлаш, бизнингча, тўғрироқ бўлади”⁷.

¹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Дарслик / Х.Т.Одилқориев, И.Т.Тулътеев ва бошқ.; проф. Х.Т.Одилқориев таҳрири остида. – Т., 2009. – 496-б.

² Халқаро хусусий ҳуқуқ Дарслик. – Т., 2002. – 51-б.

³ Перетерский И.С., Крылов С.Б. Международное частное право. – М., 1959. – С.43.

⁴ Международное частное право. Учебник // Под ред. Г.К. Дмитриевой - 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2010. – С.16.

⁵ Кичигина И.Л. Коллизионный и материально-правовой методы регулирования в международном частном праве. Автореф... канд. юр. наук. – М., 1987. – С.15.

⁶ Халқар хусусий ҳуқуқ. Дарслик. – Т., 2002. – 51-б.

⁷ Кузнецов М.Н. Некоторые особенности развития международного частного права // Международного права. – 1991. – №1. – С.27.

Бизнинг фикримизча, қуйидаги асосларга кўра мазкур илгари сурилган нуқтаи назар баъзи камчиликлардан холи эмас. Яъни, у ёки бу халқаро шартнома қоидаларига ҳавола қилувчи ҳуқуқ нормалари халқаро хусусий ҳуқуқда амал қилувчи коллизия боғловчилар сифатида эътироф этилиши мумкин эмас. Халқаро хусусиятга эга бўлган ҳуқуқий ҳужжатларга ҳавола бундай ҳужжат қоидаларини тан олиш сифатида баҳоланиши мумкин. Бундай халқаро шартнома нормаларига ҳавола этишдан юзага келувчи коллизия масала давлат ички ҳуқуқи ва халқаро ҳуқуқ нормаларининг ўзаро тамойилларининг нисбатидан келиб чиқиб ҳал этилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси коллизия қонунчилигида халқаро ҳуқуқ манбасини қўлланиладиган ҳуқуқ сифатида танлаш имконияти назарда тутилмаган. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексида мавжуд коллизия нормаларда қўлланилиши лозим бўлган муайян мамлакат ҳуқуқи тўғридан-тўғри кўрсатилган¹. Айнан шу сабабли М.Н.Кузнецов томонидан таърифланган нормаларни халқаро хусусий ҳуқуқнинг коллизия нормалари жумласига эмас, балки ҳаволаки ҳуқуқ нормалари жумласига киритиш ўринли бўлади.

Коллизия норма муайян фактик таркибларга нисбатан қўлланилиши лозим бўлган хулқ-атвор қоидаи ҳисобланади, деган нуқтаи назарга тўлиқ қўшилиш мумкин. Ушбу қоида чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларнинг турлари бўйича ваколатли ҳуқуқий тизимни танлашни белгилайди². Ушбу турдаги ҳуқуқий муносабатлар бўйича ваколатли ҳуқуқий тизим ушбу муносабатлар турининг статуты ҳисобланади, тегишли давлатнинг алоҳида ҳуқуқий нормасини эмас, балки коллизия боғловчиларида қайси давлат ҳуқуқига ҳавола этилган бўлса, шу давлат ҳуқуқий тизимини ўзида ифодалайди.

Замонавий халқаро хусусий ҳуқуқ назариясида олиб борилган таҳлилларга назар ташлайдиган бўлсак, коллизия нормалар қиёсий ҳуқуқшуносликдан фойдаланилган ҳолда ҳам талқин қилинмоқда. Хусусан К.Қ.Рашидовнинг фикрича, “Коллизия нормада чет эл ҳуқуқини қўллаш кўрсатилган ёки бундан ҳуқуқ томонлар танланган (масалан, ташқи савдо битимида) ҳуқуққа кўра қўлланилиши лозим бўлган ҳолларда, қўлланилиши лозим бўлган чет эл ҳуқуқининг мазмунини аниқлаш масаласи юзага келади”³.

Чет эл элементи билан мураккаблашган никоҳ муносабатлари доирасида тадқиқот олиб борган Н.Х.Рахмонкуловнинг фикрича, “Коллизия норма чет эл элементи билан мураккаблашган ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг хатти-ҳаракатларини ўзига хос равишда тартибга соладиган қоидалардан иборат”дир⁴.

Ўз ўрнида коллизия боғловчилар йиғиндиси халқаро хусусий ҳуқуқнинг алоҳида тузилмаси –

коллизия ҳуқуқни ҳосил қилади. Ушбу нуқтаи назар бир неча муаллифларнинг халқаро хусусий ҳуқуққа доир қарашларида ўз ифодасини топган⁵.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, улар коллизия ҳуқуқни халқаро хусусий ҳуқуқ билан бирхиллаштирмайди, балки унга халқаро хусусий ҳуқуқнинг асосий таркибий элементи сифатида қарайди. МДХ халқаро хусусий ҳуқуқ мактабига қарама-қарши ўлароқ, АҚШ, Англия ва Германия ҳуқуқий қарашларида коллизия ҳуқуқни халқаро хусусий ҳуқуқ билан бирхиллаштиришда давом этмоқдалар. Бизнинг фикримизча, бундай ёндашув ҳам жузъий камчиликлардан холи эмас. Шу ўринда халқаро хусусий ҳуқуқ амалда аллақачон коллизия тартибга солиш доирасидан четга чиққанлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Айни вақтда халқаро хусусий ҳуқуқ таркибига бирхиллаштирилган коллизия боғловчилар тизими шаклланган ва бу коллизия ҳуқуққа халқаро хусусий ҳуқуқнинг алоҳида тузилмаси сифатида ёндашиш имконини беради. В.П.Звеков коллизия боғловчиларнинг тизимлиги белгиларини тавсифлар экан, уни қуйидагилар билан боғлиқ деб ҳисоблайди:

– тартибга соладиган муносабатларнинг бир турдалиги (хусусан, чет эл элементи билан мураккаблашган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар);

– коллизия боғловчилари вазифасининг бирхиллиги (коллизияни бартараф этиш);

– тартибга солиш предметида таъсир кўрсатиш усулининг ягоналиги (чет эл элементи билан мураккаблашган хусусий ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш коллизия-ҳуқуқий усули);

– бошқа ҳуқуқий нормалари тузилишидан фарқли ўлароқ, коллизия боғловчилар тузилишининг бирлиги⁶.

Ҳуқуқ коллизиясини бартараф этиш хусусияти коллизия боғловчиларнинг бошқа юридик нормалардан фарқловчи асосий жиҳати ҳисобланади. Халқаро хусусий ҳуқуқда коллизия боғловчилар орқали тартибга солиш функцияси, айнан, қўлланиладиган ҳуқуқни танлашни белгилайдиган моддий-ҳуқуқий норма билан бирга чет эл элементи билан мураккаблашган тегишли хусусий ҳуқуқий муносабат иштирокчилари учун хулқ-атвор қоидаи ҳосил қилишда намоён бўлади.

И.С.Перетерскийнинг фикрича, “коллизия норма муайян масалани ечишни мустақил равишда эмас, балки ўзи ҳавола қилаётган ҳуқуқ манбаси билан бирга тартибга солади. ...Алоҳида олинган коллизия норма юзага келган юридик масалани моҳияти бўйича ҳал қилиш имконини бермайди, балки фақат судья ёки бошқа орган ўз олдига юзага келган масаланинг ечимини қайси ҳуқуқ тизимида топиши мумкинлигини кўрсатади”⁷. Коллизия нормаларнинг функцияларини тушунишга нисбатан шунга ўхшаш ёндашув чет эллик муаллифлар томонидан ҳам илгари сурилган.

Таъкидлаш лозимки, коллизия боғловчи янги моддий-ҳуқуқий нормаларни ҳосил қилмайди, балки

¹ Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1158, 1168, 1175, 1177, 1179, 1183, 1186, 1189, 1195-моддалари.

² Лунц Л.А. Курс международного частного права: в 3-х т. – М., 2002. – С.157.

³ Рашидов К.Қ. Халқаро хусусий ҳуқуқда қиёсий ҳуқуқшуносликдан фойдаланиш масалалари. // “Халқаро хусусий ҳуқуқнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. –Т., 2010. –17-б.

⁴ Рахмонкулова Н.Х. Халқаро хусусий ҳуқуқда никоҳ муносабатларининг тартибга солиниши. Автореф... ю.ф.н. –Т., 2010. – 11-б.

⁵ Ерпылева Н.Ю. Коллизияльные нормы в современном международном частном праве // Законодательство и экономика. – 1998. – №2. – С.59.; Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. – М., 2007. – С.160.

⁶ Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. – М., 2007. – С.143.

⁷ Крылов С.Б., Перетерский И.С. Международное частное право. Учебник. – М., 1959. – С. 11, 46.

мавжуд қоидалардан қайси бирини қўллаш лозимлигини белгилайди.

Халқаро хусусий ҳуқуқ соҳасидаги тадқиқотларнинг қўллиги қўлланилиши лозим бўлган ҳуқуқни танлашга нисбатан таклиф қилинган ёндашувларнинг хилма-хиллигига олиб келади. Бунинг натижасида халқаро хусусий ҳуқуқнинг фундаментал масалалари, шу жумладан чет эл элементи билан мураккаблашган хусусий ҳуқуқий муносабатдан келиб чиққан низони ҳал этишда хорижий ҳуқуқ нормаларини қўллаш зарурлиги ва уларни қўлланишини асослаш факти мазкур соҳада тадқиқотлар олиб борган олимлар ўртасида қизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб келмоқда. Ўз вақтида таниқли коллиззионист олим Б.Э.Нольде қуйидаги фикрларни билдириб ўтган эди, яъни: “Мажбуриятда турли жой қонунлари коллизиясини аниқ тартибга солишга қодир бўлган нормаларни танлаш айниқса ечимини кутаётган масалалардан бири ҳисобланади. Коллиззион ҳуқуқининг ўзига хос жиҳатлари шундаки бошқа соҳада бирон-бир масала шунча кўп назарий шубҳа ва низолар уйғотмайди”¹.

Ҳозирги халқаро хусусий ҳуқуқ тенденцияларни тушуниш ва коллиззион нормаларини ривожлантириш имкониятларини аниқлаш мақсадида жаҳон амалиётида коллиззион нормаларнинг ҳозирги ҳолатига таъсир кўрсатган концепцияларнинг вужудга келиши ва такомиллашиш жараёнини ўзида акс эттирувчи халқаро хусусий ҳуқуқ таълимотининг тарихий ривожланиш босқичларига назар ташлаш лозим.

Коллиззион тартибга солиш масалалари бўйича халқаро хусусий ҳуқуқ доктринасига мурожаат этиш зарурияти унинг тарихий ривожланиш хусусиятлари билан ҳам изоҳланади. Трансчегаравий муносабатларни норматив тартибга солиш узоқ давр мобайнида мавжуд бўлмагани, юзага келувчи вазиятларнинг турли-туманлиги, ижтимоий ва сиёсий соҳалардаги ўзгаришларга тез мослашиш зарурлиги халқаро хусусий ҳуқуқнинг ривожланишига кучли таъсир кўрсатди ва таъсир кўрсатишда давом этиб келмоқда.

Халқаро хусусий ҳуқуққа доир назарияларнинг аҳамияти ушбу соҳа олимлари томонидан ҳам кўп бора эътироф этилган. Лекин, улар орасида халқаро хусусий ҳуқуқ назарияси қаторида суд қарорларини мазкур ҳуқуқ соҳасининг манбаси сифатидаги хусусиятини рад этувчи қарашларнинг ҳам мавжудлигини кузатиш мумкин. Хусусан, Л.А.Лунц томонидан “суд қарорларида халқаро хусусий ҳуқуқ масалалари доирасидаги назарий ишларга ҳаволалар судлар томонидан бошқа ҳуқуқ соҳаларига оид масалаларни муҳокама қилишдагига қараганда кўпроқ учрайди. Халқаро хусусий ҳуқуқ соҳасида айрим масалаларни ҳал этишдаги қийинчиликлар ва деярли барча мамлакатларнинг амалдаги қонунчилигида мавжуд бўшлиқларнинг мавжудлиги бу ерда қонун ва ҳуқуқ аналогиясини ҳуқуқнинг бошқа соҳаларига қараганда кўпроқ қўллашга ҳамда назарий ишлардан фойдаланишга тўғри келади. Ушбу муаммоларни ўрганиш нафақат назарий, балки амалий нуқтаи назардан ҳам муҳимдир”, деган фикр илгари

сурилган².

Халқаро хусусий ҳуқуқнинг тарихий ривожланишининг барча даврларида тадқиқотчи олимлар асосий эътиборини чет эл элементи билан мураккаблашган хусусий ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда юзага келувчи ҳуқуқ коллизиясини бартараф этишнинг универсал тамойилларни ишлаб чиқишга қаратган. Мазкур универсал тамойил ушбу муносабатни у ёки бу миллий ҳуқуқ тизими билан объектив алоқасига асосланиши лозим бўлган. Коллиззион ҳуқуқ соҳасини атрофлича ва батафсил тадқиқ этиш ушбу жараёни ўта мураккаб бўлган, деб таъкидлаш имконини беради.

Халқаро хусусий ҳуқуқ доктринаси, шу жумладан коллиззион ҳуқуқ назариясининг ривожланиш жараёни коллиззион нормалар ҳамда улар ифодалаши лозим бўлган тамойиллар ҳақидаги тасаввурларнинг шаклланиши ва тадрижий ривожланишини акс эттиради. Ушбу динамика ҳуқуқий ғояларнинг муайян даражада тарқоқлиги ва изчиллик билан тартибга солилмаганлиги билан тавсифланади.

Халқаро хусусий ҳуқуқ доктринасининг шаклланиш жараёни жадал кечган ва бир вақтнинг ўзида бир нечта масалани атрофлича қамраб олиши мумкин бўлган. Жуда кам сонли тадқиқотларни ҳисобга олмаганда коллиззион масалаларга оид илмий изланишлар XVIII асрга қадар мустақил тадқиқ этилмаган. Ўша даврларда асосан моддий ва процессуал ҳуқуқларга берилган шарҳлар доирасида коллиззион масалалар ёритиб берилган. Мазкур жараённинг ижобий натижаси сифатида замонавий халқаро хусусий ҳуқуқнинг турли институтлари пайдо бўлган ва ривожланган.

Бугунги кунда коллиззион ҳуқуқ соҳасидаги назарияларни бирон-бир битта мезонга кўра таснифлаш мумкин эмас. Халқаро хусусий ҳуқуққа оид илмий ишлар билан танишиш жараёнида турли давр ва мамлакатларда вужудга келган назарияларнинг узун силсиласига дуч келасиз. “Турли иқтисодий-сиёсий муносабатлар таъсирида пайдо бўлган бу нуқтаи назарлар уларга лозим даражада тарихий-танқидий баҳо бермасдан жамланади. Шу заминда ўрганилаётган ҳуқуқ соҳасининг вазифасини бажариш – қарорларни иқтисодий-сиёсий талабларига мослаштириш имконини берадиган мантиқий бирикмалар хилма-хиллиги вужудга келади”, деб таъкидлайди тадқиқотчи В.М.Корецкий³.

Ҳозирда халқаро хусусий ҳуқуқ назариясини тадқиқ этиш коллиззион ҳуқуқ доирасида илгари сурилаётган янгича ёндашувлар жараёнларни тушунтириш ҳамда мазкур соҳани ривожлантириш истиқболларини белгилаш имконини беради. Коллиззион ҳуқуқ институти тарихини синчковлик билан ўрганган ҳолда замонавий талабларга жавоб берадиган эгилувчан коллиззион нормаларнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Халқаро хусусий ҳуқуқ соҳаси ва унинг коллиззион нормаларини янада ривожлантириш учун тартибга солишнинг энг қулай усулини топиш муаммоси айниқса долзарб аҳамият касб этади. Замонавий талабларга жавоб берадиган коллиззион нормаларни ишлаб чиқишда тарихан шаклланган асосий классик ёндашувларга таянилади ва шу тариқа халқаро хусусий ҳуқуқ нормаларини янада такомиллаштириш

¹ Нольде Б.Э. Очерк международного частного права // В книге: Лист Ф. Международное право в систематическом изложении. – Юрьев, 1909. – С.515. Ушбу иқтибос қуйидаги адабиётдан олинган. Мережко А.А. Наука международного частного права: история и современность. – Киев, 2006. – С.163.

² Лунц Л.А. Курс международного частного права: В 3-х томах. – М., 2002. – С.68.

³ Международное частное право. – Киев, 1982. – С. 13.

концепциялари ишлаб чиқилади.

Бугунги кунда коллизия масалаларни келиб чиқиши ва уларга нисбатан коллизия нормаларни қўллашга доир муаммолар ечимини кутаётган вазифалардан ҳисобланади. Амалий жиҳатдан чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ва масалани адолатли ечимини топиш йўлида коллизия нормаларни мукамал ишлаб чиқиш чораларини кўришни талаб этади.

Аннотация: мақолада халқаро хусусий ҳуқуқда қўлланиладиган ҳуқуқ ва коллизия боғловчиларни қўллашнинг долзарб масалалари кўриб чиқилган. Муаллиф кўрсатилган масалаларнинг илмий ва амалий таҳлилин амалга оширган ҳолда коллизия нормаларни такомиллаштириш бўйича ўзининг ҳулосаларини баён қилган.

Калит сўзлар: коллизия, коллизия норма, коллизия боғловчи, қўлланиладиган ҳуқуқ, чет эл элементи, халқаро хусусий ҳуқуқ.

Аннотация: в статье рассматриваются актуальные вопросы применимого права и применения коллизионных привязок в международном частном праве. Автор проводит научный и практический анализ, указанных вопросов, и дает свои выводы по совершенствованию коллизионных норм.

Ключевые слова: коллизия, коллизионная норма, коллизионная привязка, применимое право, иностранный элемент, международное частное право.

Summary: Authors considers topical issues of an applicable law and application of conflict bindings in the international private law. The author carries out the scientific and practical analysis of the specified questions and gives the conclusions on improvement of conflict norms.

Key words: collision, conflict norm, conflict binding, primeniy right, foreign element, international private law.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / – Тошкент.: “Ўзбекистон”, 2010. 6-б.

2. Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Дарслик / Х.Т.Одилқориев, И.Т.Тультеев ва бошқ.; проф. Х.Т.Одилқориев таҳрири остида. – Т., 2009. – 496-б.

3. Халқаро хусусий ҳуқуқ. Дарслик. – Т., 2002. – 51-б.

4. Перетерский И.С., Крылов С.Б. Международное частное право. – М., 1959. – С.43.

5. Международное частное право. Учебник // Под ред. Г.К. Дмитриевой - 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2010. – С.16.

6. Кичигина И.Л. Коллизионный и материально-правовой методы регулирования в международном частном праве. Автореф... канд. юр. наук. – М., 1987. – С.15.

7. Кузнецов М.Н. Некоторые особенности развития международного частного права // Международного права. – 1991. – №1. – С.27.

8. Лунц Л.А. Курс международного частного права: в 3-х т. – М., 2002. – С.157.

9. Рашидов К.Қ. Халқаро хусусий ҳуқуқда қиёсий ҳуқуқшунослиқдан фойдаланиш масалалари. // “Халқаро хусусий ҳуқуқнинг долзарб муаммолари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т., 2010. – 17-б.

10. Раҳмонкулова Н.Ҳ. Халқаро хусусий ҳуқуқда никоҳ муносабатларининг тартибга солиниши. Автореф... ю.ф.н. – Т., 2010. – 11-б.

11. Ерпылева Н.Ю. Коллизионные нормы в современном международном частном праве // Законодательство и экономика. – 1998. – №2. – С.59.; Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. – М., 2007. – С.160.

12. Звеков В.П. Коллизии законов в международном частном праве. – М., 2007. – С.143.

13. Крылов С.Б., Перетерский И.С. Международное частное право. Учебник. – М., 1959. – С. 11, 46.

14. Нольде Б.Э. Очерк международного частного права // В книге: Лист Ф. Международное право в систематическом изложении. – Юрьев, 1909. – С.515.

15. Мережко А.А. Наука международного частного права: история и современность. – Киев, 2006. – С.163.